

FÖGLEIN GIZELLA

A magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozása 1945-1993

„A mérvadó hazai tudományos és politikai irodalom a németeket, szlovákokat, délszlávokat (szerbeket, horvátokat, szlovénokat) és románokat tekinti nemzetiségeknek. A mai Magyarországon a cigányok etnikai csoportnak minősülnek; a zsidóságot mint önálló csoportot elsősorban vallási közösség értelmében határozzák meg.”¹ Ez az 1980-as évek közepén publikált meghatározás és terminológia a második világháború befejezésétől, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól alkotott 1993: LXXVII. törvényig, illetve az alkotmány módosításáról szóló 1989: XXXI. törvényig *de jure* és *de facto* egyaránt érvényben volt.

A nemzetiség, nemzeti kisebbség mint történelmi-politikai és társadalmi-szociológiai fogalom máig sem tisztázódott egyértelműen, pontosan és világosan, pedig az egységes elnevezés hiánya lényegében minden tudományágnak gondot okoz. A második világháború utáni politikai és közgondolkodásban, sőt, szakirodalomban is tulajdonképpen a nemzetiség szóhasználat terjedt el szinte kizárólagosan, míg az első világháború után túlnyomórészt a kisebbség fogalmat használták. A közép- és délkelet-európai, közelebbről a magyarországi nemzetiségi kérdés kapcsán is valójában nemzeti kisebbségeket, nem pedig nemzetiségeket értünk. A kérdéskör egyes állami, államközi vagy nemzetközi szintű jogi szabályozása, politikai vagy tudományos megítélése során azonban nem egyszerűen felcserélt vagy esetlegesen használt kifejezésekkel van dolgunk, sokkal inkább egyfajta sajátos gondolkodás- és szemléletmóddal, amelynek a szóhasználat csupán hű és következetes kifejezője.

A nemzetiség fogalom használata arra utal, hogy nem „a” nemzetben vagy a nemzetben és az államban való egyidejű gondolkodásról, hanem mindenekelőtt az államban, illetve az államot alkotó, „uralkodó” nemzetben való gondolkodásról van szó. Pontosabban arról a XIX században gyökerező, de a XX. század második felében minden korábbinál jobban megizmosodó szemléletről, amelyben az állam a nemzet fölé rendelődött és fordítva. Ez a fajta megközelítés az állam elsőbbségéből kiindulva csak az „uralkodó” nemzetet ismerte el nemzetnek, a kisebbségben élőket viszont csak állampolgárokként kezelte (és így tulajdonképpen nem tekintette őket saját „anyanemzetük” szerves részének, tagjainak, ezzel mintegy megfosztotta őket egymástól).

E szemléletmód megszilárdulásának irányába hatott Közép- és Délkelet-Európában az a tény is, hogy sem az első, sem a második világháború után nem valósult meg minden nemzet önrendelkezése, hanem csak a győzteseké.² Továbbá - a győztes nagyhatalmak érdekeinek megléte vagy éppen hiánya következtében - az állami-területi és a nemzeti-etnikai status quo még viszonylag sem került szinkronba egymással; ennél fogva a kisebbségi problematika, a nemzetiségi kérdés továbbra is megmaradt, sőt, egyre akutabbá vált. A nemzeti kisebbségek politikai, gazdasági, kulturális és jogi helyzetének alakulása - tulajdonképpen tértől és időtől, illetve létszámtól és etnikai összetételtől függetlenül - a politikai demokrácia fokmérője. A második világháború után a legyőzöttek kategóriájába sorolt és fegyverszüneti státusban lévő Magyarország kormánytényezői több indítványt is kezdeményeztek a nemzeti kisebbségi kérdés nemzetközi, regionális és belpolitikai rendezésére. Nemzetközi státusából adódóan azonban Magyarország nem egy vonatkozásban kényszerpályán mozgott.

Egyetemes szabályozás

A jogalkotás *egyetemes* szintjét az Egyesült Nemzetek Szervezete által kialakított nemzetközi jogi szabályozás jelenti. Az ENSZ 1945. június 26-án San Franciscóban elfogadott alapokmánya³ deklarálja a kisebbségek tagjainak egyéni, állampolgári jogait. Magyarország Miniszterelnöksége 1945. augusztus 2-án terjedelmes elaborátumot készített *A San Franciscó-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés* címmel.⁴ A dokumentum - amely egy gusztus 11-re tervezett nemzetiségpolitikai tárcaközi értekezletre készült - nemzetközi jogi szempontból vizsgálta a nemzeti kisebbségek XX. századi helyzetét. „Lehetetlen feltételeznünk - hangsúlyozta -, hogy a létesített Egyesült Nemzetek a lezajlott közel harminc év tapasztalata után visszaesést hozhatna a kisebbségek, illetve mai terminológiával: nemzetiségek sorsában, kezelésében, jogállásában és nemzetközi helyzetében.”

Az elaborátum az ENSZ alapokmányát elemezve két fontos megállapításra jutott: „a) Az alapokmány szerint az Egyesült Nemzetek feladatai közé tartozik a nemzetiségek szabadságjogának és jogegyenlőségének biztosítása is. b) Mindezt azonban az alapokmány tételesen nem szabályozza.”

A dolgozat javaslatot tett a háború utáni kisebbségvédelem kidolgozására. Eszerint: „Ismertessenek el a nemzetiségek mint a nemzetközi jog alanyai vagy mint teljes joghatállyal fellépő tényezők. Állapíttassék meg világosan és félreérthetetlenül, hogy a nemzetiségek kollektív jogi személyiségek... Nyilváníttassék ki, hogy a nemzetiségi kérdés nem tekinthető oly állami belügynek, amelybe az Egyesült Nemzetek a 2. szakasz 7. pontja szerint be nem avatkozhatna. Ellenkezőleg: a nemzetiségi ügy oly nemzetközi érdekű ügy, mely a béke és nemzetközi biztonság fenntartásával szervesen kapcsolatos.”

A minden vonatkozásban indokolt és időszerű nemzetiségpolitikai fórum azonban elsősorban a szövetséges nagyhatalmak képviselőinek 1945. augusztus 2-i, potsdami határozata következtében meghiúsult, az elaborátum szövege pedig nem jutott el az ENSZ-hez.⁵ Az *ENSZ Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya*, melynek 27. cikkelye a nemzetközi jog minimális garanciájaként „kollektív dimenzióba helyezett egyéni jogokat” biztosított a nemzeti kisebbségek számára, az alapokmány megszületése után több mint két évtizeddel, 1966-ban látott napvilágot.⁶ (Annak ellenére, hogy akkor ez volt az egyetlen mértékadó, nemzetközileg elfogadott meghatározás, a dokumentum csak 1976-ban lépett életbe.)

Az 1972. évi helsinki UNESCO-konferencia, az 1974. évi ohridi ENSZ-szemináriumon elfogadott elv (miszerint támogatni kell az anyanemzet és az egyes országok területén élő nemzeti kisebbségek kapcsolatát), valamint az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága Diskriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottsága által 1977-ben elfogadott *Tanulmány az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* (az úgynevezett Capotorti jelentés) volt a három főbb előzménye az 1992. december 18-án megszületett *Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbséghez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatnak*, amely az első, a tárgykört átfogóan tárgyaló ENSZ-dokumentumként tartható számon.⁷

Többoldalú szabályozás

A béke-előkészítés időszakában, 1946. május 7-én a magyar Miniszterelnökség kisebbségi jogi szakértői értekezletet hívott össze. Ez a fórum egy nemzetközi kisebbségvédelmi szerződéstervezetet (amelyet a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya „Kisebbségi kódex”-nek nevezett) és egy emlékeztetőt dolgozott ki.⁸ A kódex az ENSZ alapokmányára hivatkozva azt javasolta, hogy iktassanak be a békeszerződésekbe a nemzeti kisebbségek védelmét célzó rendelkezéseket. Vagy pedig az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai kössenek a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó külön egyezményeket az érdekelt közép- és délkelet-európai államokkal. A teljes területi és

személyi autonómia megvalósítását szorgalmazta, helyi nemzetközi ellenőrzés és nemzetközi bíráskodás mellett.

A magyar béke delegáció javaslatai azonban nem találtak meghallgatásra a párizsi békekonferencián, mivel a kisebbségi kérdés részletes és garanciákat is tartalmazó rendezését egyik győztes hatalom sem támogatta. A „Kisebbségi kódex” jelentősége abban rejlik, hogy átfogó kísérletet tett a kisebbségi jogok kodifikációjára és a *regionális* nemzetiségi konfliktusoknak az ENSZ alapokmányával összhangban álló megoldására.

A második világháborút lezáró békeszerződések⁹ - az első világháborút lezáró békékkel ellentétben - a nemzetiségi kérdést azon kormány belügyének tekintették, amely állam keretében a kisebbség élt.¹⁰ Az ENSZ alapokmánya szellemében csupán a kisebbségek tagjai egyéni, állampolgári jogainak deklaratív elismerésére szorítkoztak. A nagyhatalmak mindezt azzal indokolták, hogy abban az államban, ahol az egyéni, állampolgári jogokat elismerik, ott nincs szükség a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak nemzetközi szabályozására. Az ENSZ alapokmányában megfogalmazott jogokkal azonban csak abban az esetben lehetett volna élni, ha megteremtik azoknak az alapfeltételét, vagyis a kisebbségi, kollektív jogokat jogszabályban rögzítik.

Nemzetközi jogi garanciára annál is inkább szükség lett volna, mivel a békekonferencia anélkül döntött, hogy egyetlen esetben is megkérdezte volna a nemzetiségi lakosságot (referendum), hogy melyik állam keretein belül kíván élni. Másrészt pedig néhány állam képviselője már a békekonferencián kifejezésre juttatta azt a véleményt, hogy nem áll szándékában az ENSZ alapokmányában rögzített szabadságjogokat biztosítani.¹¹

A kisebbségi jogok nemzetközi szintű szabályozásának elmulasztása és belüggé nyilvánítása azt eredményezte, hogy a nemzeti kisebbségeket „anyaországuktól”, illetve anyanemzetüktől immár nemcsak az államhatárok, hanem a nemzetközi jogi rendezés hiánya is elválasztotta. Ezáltal a nemzeti kisebbségek védtelenné váltak a „befogadó állam”, a többség jogait csorbító törekvéseivel szemben. A kisebbségi kérdés belüggé nyilvánítása de jure korlátozta-akadályozta a regionális, többoldalú, államközi kisebbségvédelmi szerződések létrejöttét.

A békeszerződések életbe lépése után a szövetséges nagyhatalmak koalíciója felbomlott; Európa politikai, gazdasági, katonai téren kettészakadt. Ezután a regionális kisebbségi szerződések létrejöttének lehetőségei de facto tovább szűkültek; eleve csak a nyugati, illetve a keleti térfélen belül volt esély a regionális kisebbségvédelemre. Míg a nyugati és keleti térfélen belül „szimmetrikus” politikai, gazdasági, katonai szerződések és szervezetek jöttek létre, a nemzeti kisebbségi kérdés tekintetében teljessé vált az aszinkronitás.

Európa keleti felén nem született regionális kisebbségvédelmi szabályozás. A hiány ideológiai igazolásául az automatizmus elmélete szolgált, miszerint a nemzetiségi kérdés a szocialista társadalomban mintegy „magától megoldódik”.¹² Ezen elv és gyakorlat mögött a térség domináns hatalmának, a Szovjetunióknak a politikája húzódott; illetve az attól való elhatárolódás, hogy az esetleges többoldalú tárgyalások és szerződések ténye egyfajta elismerése lenne az „anyaország” illetékességének a határain túl élő nemzeti kisebbségi ügyében.

Európa nyugati térfelén a regionális kisebbségvédelem kormányközi szervezetek¹³ jogi szabályozásain keresztül realizálódott. Az Európa Tanács központi normájaként az 1950-ben kötött *Az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló egyezmény* 14. cikkelyében megfogalmazott elvek szolgáltak (ez máig az egyetlen kötelező nemzetközi jogi szabályozás a nemzeti kisebbségeket illetően). Az Európa Tanács égisze alatt létrehozott dokumentumok sorából kiemelendő még *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* (1992) és *A nemzeti kisebbségek védelmének keretegyezménye* (1994).

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretén belül kialakított kisebbségvédelem folyamatából az EBEÉ helsinki záróokmánya (1975), a bécsi utótalálkozó

záródokumentuma (1989), a koppenhágai „Konferencia az emberi dimenzióról” találkozó (1990. június 29.) záródokumentumának negyedik fejezete, a Párizsi charta (1990. november 21.), a genfi szakértői találkozó jelentése (1991), a Helsinki Felülvizsgálati és Csúcskonferencia dokumentuma képezheti a regionális kisebbségvédelem alapját.¹⁴ Az 1989-1990. évi közép- és délkelet-európai politikai változások után több kormány is megfogalmazta a többoldalú együttműködés szükségességét az emberi jogok és a kisebbségek jogai tekintetében. Az EBEÉ koppenhágai értekezletén (1990. június) Ausztria, a Cseh és Szlovák Köztársaság, Jugoszlávia, Magyarország és Olaszország közös előterjesztést nyújtott be az *Etnikai kisebbségek jogainak nyilatkozata* tárgykörében, amelyet azonban nem fogadtak el, s nem bizonyultak átütő erejűnek más kisebbségvédelmi kezdeményezések sem. Ennélfogva a közép- és délkelet-európai regionális kisebbségvédelem mindenekelőtt a már meglévő (nyugateurópai fogantatású) regionális intézményekhez és szervezetekhez való csatlakozásban jutott kifejezésre.¹⁵

Kétoldalú szabályozás

A második világháború után Magyarország kormánytényezői nemzetközi és regionális kisebbségvédelmi rendszer kialakítására törekedtek, a győztes hatalmak azonban más „megoldást” kerestek: a kollektív felelősség elvét hangoztatva és annak gyakorlatát érvényesítve kitelepítésekkel és *kétoldalú* lakosságcsere-kívánnak a nemzeti-etnikai és az állami-területi status quót „összhangba hozni”.¹⁶ Döntően a nemzetközi előírások végrehajtásaként jelent meg 1945. december 29-én a magyarországi németek kitelepítéséről szóló miniszterelnöki rendelet,¹⁷ amely a legyőzött Magyarországot a hazai németekkel szemben - skizofrén módon - a „kvázigyőztes” helyzetébe hozta. A rendelet - összhangban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság¹⁸ előírásaival - elvileg az összes német nemzetiségű vagy anyanyelvű lakos kitelepítését előírta, illetve „lehetővé tette”, bármiféle hathatósabb, jelentősebb korlátozás nélkül.¹⁹ A nagyhatalmak javaslatára megtartott *kétoldalú* kormányközi tárgyalásokat követően, 1946. február 27-én megszületett a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény²⁰ miután a potsdami konferencia elutasította a csehszlovák kormány azon igényét, hogy a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság „népcsere” útján történő kitelepítéséhez járuljon hozzá.²¹ Az egyezmény valójában nem alapult kölcsönös lakosságcsere-n, hiszen például a magyarországi szlovákok egyénileg és önként jelentkezhetnek áttelepülésre, a szlovákiai magyar családokat viszont a csehszlovák kormány jelölte ki. Az egyezmény létrejöttének körülményei, valamint annak szelleme és betűje is kifejezte, hogy az egy győztes, illetve egy vesztes állam között kötött.

1946 augusztusában a párizsi békekonferencián a győztes Jugoszlávia delegációja ultimátumot intézett a magyar delegációhoz magyar jugoszláv lakosságcsere-egyezmény és vízügyi egyezmény tárgyában. Kilátásba helyezték, ha a magyar fél nem fogadná azt el, kénytelenek lesznek a magyar békeszerződéssel kapcsolatos módosító indítványait a konferencia elé vinni. A két békedelegáció elnökének és főtárgyalójának nem hivatalos találkozója elvi megállapodással végződött. A delegációk elnökei levélváltás formájában rögzítették a két állam között megvalósítandó, legfeljebb negyvenezer emberre vonatkozó „önkéntes és kölcsönös” lakosságcsere-t,²² amely azonban végül mégsem lépett érvénybe. Mindazonáltal az egyezménytervezet szövege és létrejöttének körülményei pontosan kifejezték a két fél státusát és nemzetközi politikáját.

A békeszerződések hatályba lépése után a szovjet zóna államai *kétoldalú* kulturális egyezményeket kötöttek (a kétoldalú barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményekhez kapcsolódóan). Így kulturális egyezmény született Magyarország és a magyarországi nemzeti kisebbségek „anyaországai” - Jugoszlávia (1947. október 15.); Románia (1947. november 25.); Német Demokratikus Köztársaság (1950. június 24.);

Csehszlovákia (1951. november 13.) - között is. A kulturális egyezmények életbe lépésüktől számítva öt évig voltak érvényben, s ha lejártuk előtt hat hónappal egyik fél sem mondta fel, úgy további öt-öt esztendőre automatikusan meghosszabbodtak.

A magyar-jugoszláv és a magyar-román kulturális egyezmény nemzetiségi vonatkozású passzusokat is tartalmazott. A magyar jugoszláv egyezmény szerint vegyes bizottság alakítandó, melynek feladata többek között: „Magyarországon a jugoszláv, Jugoszláviában a magyar nemzeti kisebbség kulturális és közművelődési tevékenységének az elősegítése”²³ (5. szakasz, k. pont). A magyar-román egyezmény alapján: „Mindkét Szerződő Fél a legmesszebbmenően támogatni fogja a másik fél nemzetiségéhez tartozó és saját országában élő népesség mindennemű kulturális, tudományos, saját anyanyelvű közoktatási, művészeti és testnevelési intézményeit az országaikban élő állampolgárok teljes jogegyenlősége alapján, a haladás és a demokrácia megerősítésének szellemében mindkét szerződő fél országában”²⁴ (2. cikk). A magyar-NDK és a magyar-csehszlovák kulturális egyezmény nemzeti kisebbségi vonatkozású cikkeket nem tartalmazott; ez a tény azonban ugyancsak „beszédesebbnek” bizonyult.

Az 1989-1990. évi közép-és délkelet-európai politikai változások után a térség államai között kétoldalú kisebbségi szerződések születtek. Magyarország az alábbi bilaterális egyezményeket kötötte meg: közös nyilatkozat Ukrajna és Magyarország együttműködésének elveiről, a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról (1991. március 31.); magyar-német együttműködési és barátsági szerződés, mely kisebbségi jogokat biztosít a magyarországi németeknek (1992. február 6.); egyezmény a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség különjogainak biztosításáról (1992. november 6.); magyar-orosz kisebbségi egyezmény (1992. november 11.); magyar-szlovák alapszerződés (1995. március 19.); magyar-horvát kisebbségi egyezmény (1995. április 5.); magyar-román alapszerződés (1995. november 18.). A kétoldalú szerződések a nemzetközi és a regionális szabályozásnál mélyebb és speciálisabb kisebbségvédelmet tesznek lehetővé; ugyanakkor azt is magukban rejtik, hogy mindkét fél részéről kijátszhatók és megkerülhetők (miáltal a korábbi nézeteltérések újabbakat szülhetnek).

Belső szabályozás

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a magyarországi nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogait átfogóan szabályozó rendelettervezetet, valójában *törvénytervezetet* dolgozott ki 1945 nyarán.²⁵ A dokumentum²⁶ alapelveként leszögezte, hogy „minden magyar állampolgár, bármilyen anyanyelvű vagy vallású is, a törvény előtt egyenlő. Vallása, származása, anyanyelve vagy nemzetisége okából magyar állampolgárt joghátrány nem érhet.” Az egyéni kisebbségi jogok egyik legfontosabbika biztosította volna minden magyar állampolgár számára, hogy nevét köz- és magánokiratokon „választása szerint akár a magyar nyelv, akár saját nemzetiségi nyelvének törvényei és írásmódja szerint használhatja”. A közjogi és közigazgatási passzusok kinyilvánították a nemzetiségi állampolgárok aktív és passzív választójogát, a közhivatal-viselés és a szabad költözködés jogát. A kollektív kisebbségi jogok közül az első a szabad nyelvhasználat deklarálása volt a közigazgatási hatóságok és hivatalok, továbbá a bíróságok előtt, az alsó és középfokú iskolákban, a sajtóban és kulturális rendezvényeken stb. Emellett „minden nemzetiséget megillet a demokratikus szervezkedésre való jog” (például nemzetiségi, kulturális, gazdasági egyesületek alakítása), továbbá „a magyar gyülekezési jog szabályainak betartásával a nemzetiségek gyűléseket tarthatnak, és ilyengyűléseken saját nyelvüket szabadon használhatják”. A dokumentum igen lényeges passzusa a nemzeti kisebbségek büntetőjogi védelmét tartalmazta.

A dokumentum - amely a magyar kormány nemzeti kisebbségi politikáját mintegy kódexként összegezte - a háborús körülményekből következően a német nemzetiségű lakosságot nem érintette: „Helyzetük nemzetközi rendezéséig reájuk nézve a jelenlegi szabályok maradnak érvényben.” Ez a nemzetközi „rendezés” a szövetséges nagyhatalmak képviselőinek potsdami konferenciája (1945. július 17-augusztus 2.) volt, mely eldöntötte a német nemzetiségű lakosság egészének vagy egy részének kitelepítését Csehszlovákiából, Lengyelországból és Magyarországról, illetve meghatározta a kitelepítés végrehajtásának módját.²⁷ Potsdam szelleme a magyarországi nemzetiségítörvény-alkotásra is rányomta bélyegét. A tervezet - az előzetes szándékokkal ellentétben - nem került nyilvánosságra, és sem törvény, sem pedig egyéb jogszabály nem született belőle. A második világháború utáni Magyarországon-elsősorban külpolitikai okok miatt, illetve azért, mert az ország fegyverszüneti státuszban volt, és szuverenitása rendkívül korlátozottan érvényesült - a nemzeti kisebbségi kérdés átfogó rendezésére nem kerülhetett sor. Mindazonáltal az egyes területek (például a nemzetiségi oktatás, állampolgári jogok) folyamatosan jelen voltak a jogalkotásban, még akkor is, ha a politikai események ezt látszólag sokszor háttérbe szorították.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány programjának²⁸ és a fegyverszüneti szerződésnek,²⁹ valamint más nemzetközi előírásoknak a végrehajtásaként a magyarországi nemzeti kisebbségek egyéni-állampolgári és kollektív nemzetiségi jogait és helyzetét befolyásoló intézkedések sorozata látott napvilágot. 1945 elején rendelet lépett életbe a német állampolgárok internálásáról,³⁰ márciusban pedig a névváltoztatás megszigorításáról.³¹ A földosztásról szóló rendelet³² ugyanis teljes körű föld-, illetve vagyonekbezással sújtotta azt a magyar állampolgárt is, aki „ismét felvette német hangzású családi nevét”. A szigorítás egyik nyilvánvaló célja az elkobozható földek, illetve lakóházak körének bővítése volt. A földosztás végrehajtása során egyébként a magyarországi nemzeti kisebbségek - a németek kivételével - nem kerültek hátrányos helyzetbe nemzetiségi hovatartozásuk miatt.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. június végén - az egyéni felelősség elve alapján - rendelkezett a magyarországi némettség tizenhat éven felüli tagjainak múltbéli politikai magatartása és tevékenysége felülvizsgálásáról.³³ A magyarországi német lakosság kitelepítését és a végrehajtás módját eldöntő potsdami határozat után kihirdetett választójogi törvény³⁴ - Potsdam szellemében - mind aktív, mind passzív választójogától megfosztotta azt a magyar állampolgárt, aki „magát német nemzetiségűnek vallotta”; ugyanakkor délszláv, román és szlovák nemzetiségű állampolgárai számára biztosította a választójogot.

A második világháborút követően Magyarországon 1945 őszén szabályozták először a nemzetiségi oktatást.³⁵ Ekkor az addig lényegében háromfokozatú oktatási rendszer [1. nemzetiségi tannyelvű (A típus); 2. kétnyelvű (B típus); 3. magyar tannyelvű, nemzetiségi nyelvoktató (C típus)] a középső típus kiiktatásával „kétlépcsősé” egyszerűsödött, s így a korábbinál nagyobb súllyal került előtérbe a nemzetiségi tannyelvű iskolatípus. A jogszabályok semmiféle megkülönböztetést nem tettek a hazai nemzeti kisebbségek között; így azok elvben mindenkire vonatkoztak. Azonban a döntően nemzetközi előírásra eszközölt kitelepítés és következményei a magyarországi német nemzetiségű lakosság egészét érintették, így annak intézményeit, köztük a nemzetiségi oktatást is alapjaiban rendítették meg. Német nemzetiségi oktatásról a második világháború utáni években tulajdonképpen nem beszélhetünk; míg a többi magyarországi nemzeti kisebbség anyanyelvi oktatása kisebb-nagyobb fáziseltolódással már közvetlenül a háború után megindult.³⁶ A szövetséges nagyhatalmak többszöri felszólítására 1945 végén napvilágot látott kitelepítési rendelet és a hozzá kapcsolódó jogszabályok³⁷ a német nemzetiségű lakosság állampolgári-egyéni és nemzetiségi-kollektív jogai szempontjából a mélypontot jelentették.

1946 elején további, a nemzetiségi oktatás demokratikus szellemű alapelveit rögzítő jogszabályok születtek.³⁸ Nemzetiségi tannyelvű általános iskola megnyitását a nemzetiségi

hovatartozást feltüntető népesedési adatok alapján, tizenöt tanköteles gyermek esetén rendelték el, nem pedig a szülők külön kérésére, mint 1945-ben. A vallás- és közoktatásügyi miniszter „elegendő számú tanuló jelentkezése esetén” elrendelhetette nemzetiségi tanítási nyelvű középiskola, középfokú iskola felállítását is, lényegében az általános iskolához hasonló feltételek mellett.

Az állami, községi, társulati, egyesületi és magántulajdonban lévő nemzetiségi tannyelvű iskolák óratervét a rendelet melléklete tartalmazta, a tantervről pedig úgy intézkedett; hogy azt az iskolafenntartónak vagy a magyarországi nemzeti kisebbségek jóváhagyott alapszabályokkal működő kulturális egyesületeinek meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg. Tankönyvet - az engedélyezésre, illetve jóváhagyásra vonatkozó jogszabályok szerint - az iskolafenntartó is kiadhatott. A nemzetiségi tannyelvű iskolák tanítóira, tanáira és igazgatóira az iskolatípusnak megfelelő általános szabályokat kellett alkalmazni. A rendelet a nemzetiségi tannyelvű vallásfelekezeti, községi, társulati, egyesületi és magántulajdonban lévő iskolákat ugyanolyan feltételekkel és arányban kívánta állami támogatásban részesíteni, mint a hasonló típusú magyar tanítási nyelvű, nem állami iskolákat.

A jogszabály igen lényeges, elvi megállapítása kimondta, hogy a nemzetiségi tannyelvű iskolák nyilvános jogúak, s a megfelelő magyar tanítási nyelvű iskolákkal „egyenlő értékű, államérvényes bizonyítvány kiállítására jogosultak”, vagyis a nemzetiségi iskolák jogi helyzete megegyezett a többségi iskolákéval.

Az anyanyelvi oktatás kollektív nemzetiségi jogként való elismerésére - lényegében a nemzeti kisebbségek helyzetének nemzetközi jogi szabályozásától függetlenül, illetve a szabályozás elmaradása ellenére - a térség államai közül Magyarországon az elsők között került sor. Az 1945-1946-os tanévben összesen 92 - köztük 30 nemzetiségi tannyelvű és 62 nyelvoktató - iskolában (1173, illetve 3841 tanulóval) megkezdődött Magyarországon a horvát, szerb, szlovén, román és szlovák nemzetiségi oktatás.³⁹ Sajátos módon leginkább az áttelepülni szándékozó szlovák szülők írták be gyermekeiket nemzetiségi tannyelvű iskolába abból a megfontolásból, hogy Szlovákiában nagyobb szükségük lesz anyanyelvükre. Az áttelepülni nem szándékozók viszont inkább a nyelvoktató iskolákba írták be gyermekeiket.⁴⁰

Az 1946. január 31-én kihirdetett, Magyarország államformájáról szóló 1946: I. törvénycikk a *magyar jogrendben* első ízben kodifikálta az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait: „A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést. Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és az önkormányzatok életének irányításában. Ezekről a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül, és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.”⁴¹ Bár e felsorolásból hiányoztak például a kisebbségi jogok és a sajtószabadság joga, mindazonáltal a felsorolt jogok valamennyi magyar állampolgárra, így a nemzeti kisebbségek tagjaira is vonatkoztak.

A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946: VII. törvénycikk 2. paragrafusának *d)* pontja szerint büntettet követ el, aki „az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen, vagy nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgat, illetőleg annak felkeltésére alkalmas más cselekményt követ el”.⁴² Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946: X törvénycikk pedig hangsúlyozta,

hogy a „természetes és elidegeníthetetlen jogok” megsértését szigorúan bünteti,⁴³ azonban nem rendelte el e jogok független bíróság jogvédelme alá helyezését. (Ebből a „joghézagból” is következett az a gyakorlat, hogy az állampolgároknak, bármilyen rendű és rangú sérelem érte őket, nem volt hova fordulniuk jogorvoslatért.)

Az 1946. január 25-én elfogadott Hárszabályok 11. paragrafusa szerint: „Ha valamelyik képviselő felszólalása során a demokratikus államrendet, a Nemzetgyűlés tekintélyét, a közérkölcstiséget, a parlamenti, a nemzetközi illemet vagy szokásokat, a nemzeti vagy vallási érzést sértő kifejezéseket használ, a Nemzetgyűlés tagja vagy a Nemzetgyűlésen kívülálló személy, valamely nemzetiség, osztály- vagy hitfelekezet ellen sértést tartalmazó, vagy ezek ellen gyűlöletre izgató nyilatkozatot tesz, az elnök rendreutasítja.”⁴⁴ Ha a képviselő két figyelmeztetés után is ilyen kijelentéseket tett, javasolhatta az elnök, hogy a képviselőt utasítsák a mentelmi bizottság elé.

Az 1947. február 10-én Párisban aláírt és szeptember 15-én életbe lépett magyar békeszerződést az 1947: XVIII. törvénycikk iktatta be a magyar jogrendbe. A békeszerződés tulajdonképpeni kisebbségi vonatkozású és Magyarországra kötelező rendelkezéseit a 2. cikk 1. és 2. pontja tartalmazta. Eszerint:

„1. Magyarország minden szükséges intézkedést megtesz aziránt, hogy a magyar fennhatóság alá tartozó minden személynek biztosítsa faji, nemi, nyelvi vagy vallási különbség nélkül az emberi jogok és az alapvető szabadságok élvezetét, ideértve a véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát.

2. Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben lévő jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során a magyar állampolgárságú személyek között azoknak faja, neme, nyelve vagy vallása alapján nem fognak különbséget tenni, sem semmiféle megkülönböztetést maguk után vonni, akár az érdekelteknek személye, javai, üzleti tevékenysége, foglalkozásbeli vagy pénzügyi érdekei, személyi állapota, politikai vagy polgári jogai tekintetében, akár pedig bármely egyéb tekintetben.”⁴⁵ A békeszerződés ezen cikkében vállalt kötelezettségeknek melyek az ENSZ 1945. évi, San Franciscó-i alapokmányát nem haladták meg - a magyar állam a békeszerződést megelőzően már eleget tett, konkrétan az 1946: I., az 1946: VII. és az 1946: X. törvénycikk megalkotásával. (Az ENSZ alapokmányát egyébként az 1956: I. törvénycikk⁴⁶ iktatta be a magyar jogrendbe 1956. február 16-án, miután 1955. december 14-én 16 államot - köztük Magyarországot - „csomagterv” keretében felvették az ENSZ tagjai közé.)

A kormány a békeszerződés életbe lépése után, 1947 őszén módosította a kollektív felelősség elvét tükröző, 1945. évi kitelepítési rendeletét.⁴⁷ Ennek alapján a német anyanyelvű, nem háborús bűnös személyek (legalábbis egy részük) mentesültek a kitelepítés nemzetközileg előírt kötelezettsége alól. E döntés gyakorlati jelentőségét erősen csökkentette az a körülmény, hogy már nem tudta befolyásolni a kitelepítést. Mindazonáltal a jog eszközeivel valamelyest oldott a kollektív felelősség elvén, és némi elmozdulást jelentett az egyéni felelősség elvének irányába.

1948 februárjától a nemzetiségi oktatást azokon a településeken is biztosítani kellett - körzeti nemzetiségi tannyelvű iskolák és kollégiumok létesítésével -, ahol az azonos nemzeti kisebbséghez tartozó tanköteles gyermekek száma nem érte el a tizenötöt.⁴⁸ A módosítás oka, hogy a nemzetiségi községekben a ki- és áttelepítések után már nem mindig volt meg a szükséges tanulólétszám. Ezért több helyütt, például az 1948-1949-i tanévben Békéscsabán szlovák, Gyulán pedig román körzeti általános iskola és kollégium, 1947 márciusában Budapesten román, 1950 februárjában pedig Porvázon délszláv kollégium nyílt.⁴⁹ Az egyházi iskolák államosításáról 1948 júniusában született törvény⁵⁰ a nemzetiségi felekezeti iskolákra is vonatkozott, kivéve az egykori német tannyelvű nemzetiségi népiskolákat. Miután ezekben az iskolákban a háború után a nemzetiségi oktatás meg sem indult, így az államosítás ezeket nem mint nemzetiségi felekezeti iskolákat, hanem „csak” mint felekezeti (római katolikus és

részben evangélikus) iskolákat érintette. Más volt a helyzet a szlovák, a délszláv és a román nemzetiségi felekezeti iskoláknál.

Az 1947-1948-i tanévben tizenöt görögkeleti szerb népiskola működött Magyarországon, közülük hat Budapest környékén. Államosították például Százhalombattán, Szentendrén, Szigetcsépen, Budakalászon, továbbá Battonyán, Mohácson, Magyarcsanakon és más településeken a szerb nemzetiségi egyházi iskolákat. Ugyanerre a sorsra jutottak a római katolikus egyház kezelésében lévő azon iskolák is, melyekbe horvát, sokác, bunyevác, bosnyák anyanyelvű gyermekek jártak: például Alsószentmártonon, Átán, Baján, Bácsalmáson, Belvárdgyulán, Csávolyon, Felsőszentivánon, Garán, Hercegszántón, Katymáron, Kátolyon, Lothárdon, Magyararlóson, Mohácson, Németin, Pécsudvardon, Pogányon, Püspökmárokon, Szemelyen. A római katolikus és evangélikus szlovák nemzetiségi népiskolák is állami kezelésbe kerültek (például Békéscsabán, Tótkomlóson, Szarvason, Sátoraljaújhelyen, Kishután, Nyíregyházán, Sámsonházán stb.), csakúgy, mint a 17 román egyházközségben működő görögkeleti nemzetiségi iskola (például Gyulán, Kétegyházán, Méhkeréken, Battonyán, Magyarcsanakon, Pusztatölgán, Körösszegapátin, Körösszakálon).⁵¹ A nemzeti érzés, a nemzetiségi hovatartozás szabad eldöntésének és vállalásának inkább csak elvi biztosítékát jelentette, hogy a magyar parlament 1948 decemberében törvénybe foglalta a nemzetiségi hovatartozás büntetőjogi védelmét. Eszerint, ha „a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétség miatt egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki a magyar nemzetre, a demokratikus államrendre, annak valamely alapintézményére, az országban élő valamely nemzetiségre, illetőleg hitfelekezetre lealacsonyító kifejezést használ, vagy ilyen cselekményt követ el”.⁵² Sajátos módon azonban a „valamely nemzetiség” kifejezés ekkor korántsem jelentette a „bármely” vagy még inkább a „minden nemzetiség” fogalmát.

A kollektív kitelepítésre ítélt, kollektív jogkorlátozással sújtott német nemzeti kisebbség állampolgári-egyéni és nemzetiségi-kollektív jogokkal nem rendelkezett. A magyar-csehszlovák lakosságcsere végrehajtása nyomán, a magyarországi szlovákok egy részének önkéntes áttelepülése következtében a szlovák nemzeti kisebbség lélekszáma megfogyatkozott. A Tájékoztató Iroda 1948., majd 1949. évi állásfoglalásai a magyar jugoszláv kapcsolatok megromlását idézték elő. A magyar jugoszláv határ 1949-1953 között hidegháborús frontvonal volt, így a magyarországi délszláv nemzeti kisebbség helyzete is mélypontra jutott. Az 1950 nyarán végrehajtott déli határsáv-kialakítás és -tisztogatás jegyében Zalától Békésig internálások történtek a Közép-Tisza vidékére. Az 1953-ig fennmaradó táborok internáltjainak többsége délszláv nemzetiségű volt.⁵³ A magyarországi nemzeti kisebbségek közül valójában egyedül a románságot nem érintették a második világháború utáni „népvándorlások”. Sem Európában, sem pedig Magyarországon nem volt olyan jellegű esemény, amely őket szülőföldjük kényszerű elhagyására vagy (akár időlegesen is) anyanyelvük bevallásától való tömeges tartózkodásra készítette volna.⁵⁴ Az 1949: XX., úgynevezett alkotmánytörvény⁵⁵ volt az a jogszabály, amely a jogalkotás legmagasabb szintjén szabályozta a magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetét. Az alkotmány 49. paragrafusa szerint:

„(1) A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.”

1949-ben azonban mindez csak deklaráció és fikció lehetett. A hatalom teljes kisajátítása jegyében az állampárt (a Magyar Dolgozók Pártja, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt) felszámolta a koalíciós szövetséget, illetve a szövetségi politikát. A tudatosan kialakított

helyzetben a nemzetiségi politika mint a szövetségi politika sajátos megjelenési formája a perifériára került.

Ezen a képleten alapjában véve az a tény sem változtatott, hogy éppen 1949-ben (a Német Demokratikus Köztársaság alkotmányának elfogadása⁵⁶ után) elkezdődött az az 1956-ig tartó folyamat, melynek során fokozatosan napvilágot láttak a német nemzeti kisebbség állampolgári és nemzetiségi jogkorlátozását feloldó jogszabályok. A Minisztertanács 1949 októberében kinyilvánította, hogy a hazai németek a lakóhely megválasztása és a munkavállalás szempontjából „a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek”.⁵⁷ A rendelet belügyminiszteri végrehajtása⁵⁸ ugyan „meghatározott kedvezményekre” utalt, valójában a lakóhely megválasztásának és a munkavállalás szabad eldöntésének a jogi elismerése korántsem jelentett, és nem is jelenthetett semmiféle kedvezményt vagy előnyt, csupán a korábbi kollektív hátrányok elvi feloldását foglalta magában. A Minisztertanács

1950. márciusi rendelete⁵⁹ viszont már nemcsak bizonyos területekre vonatkozóan, hanem „minden tekintetben egyenlő jogú” állampolgároknak ismerte el a magyarországi német kisebbség tagjait.

Ezen legfőbb politikai és jogi akadályok megszüntetése után, az 1951-1952. tanévtől kezdődően kerülhetett sor - a nemzetiségi oktatásról szóló korábbi jogszabályok értelmében - a német nemzetiségi oktatás újjászervezésére és a német nemzetiségi iskolahálózat fokozatos kiépítésére. Az 1952-1953. tanévben 59 német nemzetiségi nyelvoktató általános iskola működött Magyarországon.⁶⁰ Az 1954-1955. tanévre számuk 75-re emelkedett. A német tannyelvű iskolák szervezése csak az 1955-1956. tanévben indult meg, számuk mindössze kettő volt, ugyanakkor a nyelvoktató iskolák száma elérte a százat. [Ugyanebben a tanévben Magyarországon 124 szlovák (közülük öt nemzetiségi tannyelvű és 119 nyelvoktató), 65 délszláv (20 nemzetiségi tannyelvű és 45 nyelvoktató), valamint 22 román (11 nemzetiségi tannyelvű és 11 nyelvoktató) iskola volt.]⁶¹ A német nemzetiségű lakosság 18 éven felüli tagjainak aktív és passzív választójogát első ízben az 1953. évi választójogi törvény⁶² biztosította, illetve adta vissza a második világháború után. 1955 februárjában pedig a Minisztertanács hatálytalanította az egy évtizede érvényben lévő - elsősorban a hazai németiség névmagyarosítását nehezítő - belügyminiszteri rendeletet,⁶³ s a névváltoztatási eljárást egyszerűbbé tette.

A nemzeti kisebbségek önszerveződésének fórumai, érdekképviselői szervei az 1945-1955 között létrejött nemzetiségi szövetségek voltak, melyek az egyesülési jog sajátos értelmezése és gyakorlata alapján működtek Magyarországon.⁶⁴ A nemzetiségi szövetségek - az 1949. évi alkotmány szellemében - a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Általános Iskolai Főosztályának Nemzetiségi Ügyosztályához tartoztak. Emellett a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Párt- és Tömegszervezetek Osztályának elvi-politikai irányítása alatt állottak. (1958-tól a nemzetiségi szövetségek titkárai a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagjai lettek.) A nemzetiségi szövetségek apparátusai lényegében állami kulturális hivatalokká váltak, amelyek állami felügyeletet láttak el a nemzeti kisebbségek között. Az eleve „felülről” életre hívott szövetségek ambivalens helyzetbe kerültek: a gyakorlatban a kormány (az állampárt) politikáját közvetítették a nemzeti kisebbségek felé, és valójában nem azok érdekvédelmét látták el.

A nemzetiségi szövetségek inkább csak a kulturális munka területén értek el eredményeket. A nemzeti önazonosság megőrzésének szinte kizárólagos eszközei a nemzetiségi sajtó mellett a hagyományörző csoportok voltak. A nemzetiségi szövetségek - alapvető strukturális változtatások nélkül - az 1980-as évek végéig, az 1990-es évek elejéig működtek Magyarországon.

Évekkel, illetve évtizedekkel a második világháború befejezése után sem formálódott ki Magyarországon átfogó koncepció a nemzeti kisebbségek egyéni-állampolgári és kollektív-nemzetiségi jogainak rendezésére. E koncepcionális mulasztásnak a békeszerződés életbe

lépése (1947. szeptember) s főként az ENSZ-tagság elnyerése (1955. december) után nem voltak elsődlegesen nemzetközi akadályai, jóllehet a nemzeti kisebbségi kérdés nemzetközi jogi szintű rendezése a második világháború után sokáig váratott magára, s a közép- és délkelet-európai térség meghatározó hatalmának, a Szovjetunióknak a politikája domináns volt. Mindazonáltal elsősorban belpolitikai okok bizonyultak elsődlegesnek a koncepcionális mulasztásban.

Bár az állampárt számos; nyilvánosságra nem kerülő határozatot hozott a nemzetiségi politikáról (1956. május, 1958. október, 1968. szeptember, 1978. január)⁶⁵ - nemzetiségi törvény mégsem született. A koncepcionális mulasztás ideológiai igazolására az úgynevezett „automatizmus elmélete-szemlélete”⁶⁶ szolgált. Az automatizmus szemlélete, valamint az egyes dokumentumokban (például az 1958. és az 1968. évi határozat) a nacionalizmus elleni harc sajátos értelmezése az asszimilációt segítette.

Átfogó koncepció híján különböző „sarkalatos” törvények (alkotmány, államigazgatási, közigazgatási, eljárási, munkajogi törvények stb.) és más jogszabályok (például oktatási, közművelődési törvények és rendeletek) szabályozták a magyarországi nemzeti kisebbségek egyéni-állampolgári, illetve kollektív-nemzetiségi jogait.

Például a büntető perrendtartásról szóló 1951: III. törvény és a polgári perrendtartásról szóló 1952: III. törvény biztosította az anyanyelvhasználat jogát is. Eszerint: „Az eljárás nyelve magyar. A magyar nyelv nem tudása miatt senkit hátrány nem érhet. A magyarul nem tudó személy az eljárás egész folyamán mind szóban, mind írásban anyanyelvét használhatja.”⁶⁷ Hasonlóképpen foglalt állást ebben a kérdésben a továbbiakban a büntető perrendtartásról szóló 1954: V. törvény és a polgári perrendtartásról szóló 1954: VI. törvény is.

A tanácsokról szóló 1954: X törvény-a helyi tanácsokról szóló 1950: I. törvénnyel ellentétben - a magyar állampolgárok, köztük a nemzetiségi állampolgárok jogaival is foglalkozott. Az 1950. évi tanácstörvény csak „a dolgozók jogainak oltalmazását” tartalmazta,⁶⁸ de hogy kik a dolgozók, nem tisztázta. Az 1954: X törvény viszont kimondta, hogy a tanács - egyebek között - „oltalmazza az állampolgárok alkotmányos jogait”, „szilárdítja az állampolgári fegyelmet, biztosítja az állampolgári kötelességek teljesítését”, „biztosítja a nemzetiségek jogainak érvényesülését.”⁶⁹ (Azonban arra, hogy ez a gyakorlatban miként történjen - például a nemzetiségi tanács tagjainak választása; a nemzetiségi nyelvű tanácsai ügyintézés rendje stb. -, nincs utalás a törvényben.)

Az államigazgatási eljárásról szóló 1957: IV. törvény is azt hangsúlyozta, miszerint „az államigazgatási eljárásban a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt senkit hátrány nem érhet”, továbbá, hogy az eljárás során mindenki - így értelemszerűen a nemzeti kisebbséghez tartozó egyén is anyanyelvét használhatja.⁷⁰ A polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1957: VIII. törvény szintén megfogalmazta, hogy az eljárás nyelve a magyar, de a magyar nyelv nem tudása miatt senkit hátrány nem érhet. A továbbiakban a törvény az anyanyelvhasználat módjáról intézkedett.⁷¹ Az 1961: V. törvény, a Büntető Törvénykönyv tartalmazta a nemzetiségi egyenjogúság büntetőjogi és polgári jogi védelmét. Kimondta, hogy aki „valamely nép, nemzetiség, felekezet vagy faj, továbbá - szocialista meggyőződésük miatt - egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlölet keltésére alkalmas cselekményt követ el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”.⁷² A törvény részletesen taglalta a „nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport elleni büntett” eseteit is. A büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet szerint „a magyarul nem tudó személy az eljárás egész folyamán mind szóban, mind írásban anyanyelvét használhatja”.⁷³ A 6/1963. számú kormányutasítás azonban megtiltotta magyar állampolgárok számára idegen hangzású utónevek bejegyzését az anyakönyvbe. A rendelkezés egyes helyeken a nemzetiségi lakosság körében - jogosan - elégedetlenséget váltott ki.⁷⁴ Ezt a rendelkezést később a kormány 3/1968. számú utasítása megszüntette.⁷⁵ Az 1967: II. törvény,

a Munka Törvénykönyve szerint a munkaviszony létesítése és a munkaviszonyból eredő jogok és köteleességek meghatározása során nem szabad hátrányos megkülönböztetést tenni a munkavállalók között nemük, koruk, nemzetiségük, fajuk és származásuk alapján.⁷⁶ A szövetkezetekről szóló 1971: III. törvény hangsúlyozta, hogy a szövetkezetnek minden nagykorú magyar állampolgár tagja lehet. A tagok felvételénél, továbbá a tagok jogainak és kötelességeinek meghatározásánál nem szabad az állampolgári egyenlőséget sértő megkülönböztetést tenni.⁷⁷ Az 1971: I. törvény, a tanácstörvény általános rendelkezéseket tartalmazott a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban. Eszerint a tanács „képviseli a lakosság érdekeit”, „biztosítja az állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését”, „érvényre juttatja a nemzetiségek jogait”.⁷⁸ Az 1972: I. törvény, a módosított alkotmány nemzetiségekre vonatkozó passzusai bizonyos tekintetben megismételték, bizonyos tekintetben módosították az 1949. évi alkotmányt. A 61. paragrafus szerint:

„(1) A Magyar Népköztársaság állampolgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) Az állampolgároknak nem, felekezet vagy nemzetiség szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetést a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást, saját kultúrája megőrzését és ápolását.”⁷⁹ Az alkotmányban egyfajta, igen mérsékelt szemléleti változás - *de jure* - jelent meg. Az „automatizmus szemlélete” és a „híd szerep” közötti átmenet kontúrjai (anyanyelvhasználat, saját kultúra megőrzése) körvonalazódnak.

A bíróságokról szóló 1972: IV. törvény kimondta, hogy minden állampolgár ügyében ugyanazon bíróságok járnak el, tekintet nélkül a társadalmi helyzetre, valamint a nemzetiségre.⁸⁰ A bírósági eljárás során mindenki anyanyelvét használhatja. A polgári perrendtartás módosításáról szóló 1972. évi 26. számú törvényerejű rendelet megerősítette az eljárás során az anyanyelvhasználat jogát.⁸¹ Az 1973: I. törvény a büntetőeljárásról szintén hangsúlyozta, hogy az eljárásban mindenki az anyanyelvét használhatja.⁸² A Polgári Törvénykönyv, az 1977: IV. törvény szerint az állampolgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetése a személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti. Akit személyhez fűződő jogaiban megsértettek, - az eset körülményeihez képest - polgári jogi igényeket támaszthat.⁸³ Az 1978: IV. törvény, a Büntető Törvénykönyv a „nemzeti, népi, faji nagyvallási csoport elleni bűncselekmény” eseteit taglalta,⁸⁴ tulajdonképpen megerősítve az 1961: V. törvényt. A választójogról szóló 1983: III. törvény - illetve 1953-tól „kezdődően” valamennyi választójogi törvény - megfogalmazta, hogy a választójog minden nagykorú magyar állampolgárt (így a nemzetiségieket is) megilleti.⁸⁵ A nemzeti kisebbségek állampolgári jogainak szabályozása nélkülözhetetlenül fontos és szükséges volt, de korántsem bizonyult elégséges feltételnek azok tényleges megvalósulásához, illetve érvényre juttatásához. Az alkotmányban és a „sarkalatos” törvényekben lefektetett állampolgári jogok a gyakorlatban nem, vagy csak „foghíjasan” érvényesültek. Például azokkal a jogokkal, melyek az anyanyelvnek a közéletben való használatára vonatkoztak, *de facto* nem lehetett élni, ha az ügyintézők csak magyarul értettek. A különböző jogszabályokban rögzített, a nemzeti önazonosság megőrzésére irányuló tevékenységet a gyakorlat megkérdőjelezte. A nemzeti kisebbségek nem rendelkeztek önálló, „alulról” építkező, helyi érdekképviselői szervekkel. Bár a törvények a nemzeti kisebbségek tagjai számára is biztosították a választójogot, a kisebbségek parlamenti (és helyi tanácsi) képviseletét valójában nem oldották meg.

A deklarált állampolgári jogok csorbulása számos (politikai, intézményi, jogi) okra volt visszavezethető. A hatalom megosztásának klasszikus, polgári elve helyett a hatalom egységének „szocialista” elve érvényesült. A „szocialista” országok általános gyakorlatához illeszkedett a politikai, intézményi és jogrendszer. Az állami és társadalmi szervezetek az állampártnak voltak kiszolgáltatva - politikai pluralitás nem létezett. Konceptcionális rendezés

híján a nemzeti kisebbségi kérdést - szinte kizárólagosan - oktatási, illetve közművelődési és kulturális kérdésként kezelte a kormányzat.

A Minisztertanács 1951 márciusában rendelkezett az általános iskolai tanítóknak a nemzetiségi (szlovák, délszláv, román) nyelv és irodalom szakon való továbbképzéséről.⁸⁶ 1952 áprilisában pedig a közoktatásügyi miniszter adott ki utasítást délszláv, román, szlovák, valamint német nyelv és irodalom szakon úgynevezett szakosító tanfolyamok indításáról.⁸⁷ 1959 márciusában a művelődésügyi miniszter utasítást adott ki a nemzetiségi oktatási és nevelési intézmények iskoláztatási és felvételi munkájáról. (A dokumentum melléklete felsorolta az akkor Magyarországon működő nemzetiségi oktatási intézményeket, valamint diákothonokat.)⁸⁸ Az 1950-es, különösképpen az 1960-as években a kormány felemás módon kezelte az oktatás kérdését. Miközben adminisztratív eszközökkel próbálta megakadályozni a nemzetiségi iskolák tanulólétszámának csökkenését, az oktatási rendszert szűkítőleg alakította át.

1960 tavaszán - az általános iskolai reform bevezetésére hivatkozva a nemzetiségi tannyelvű iskolák státusát megváltoztatták. Művelődésügyi minisztériumi körlevél utasította őket, hogy az 1900-1961. tanévtől kezdve fokozatosan magyar nyelven tanítsák a természettudományos tárgyakat és a testnevelést.⁸⁹ E rendelkezés értelmében és szellemében a nemzetiségi tannyelvű (A típusú) általános és középiskolákat úgynevezett kétnyelvű iskolákká (B típus) alakították át. Tehát lényegében ekkor tért vissza a közoktatás a két világháború között elterjedt és jól bevált nemzetiségi oktatási típushoz, mégpedig oly módon, hogy a háború után erőteljesen szorgalmazott nemzetiségi tannyelvű iskolákat megszüntették. Így tulajdonképpen továbbra is „kétlépcsős” maradt a nemzetiségi oktatási rendszer, csak most már nem nemzetiségi tannyelvű és nyelvoktató (A és C típusú) iskolákkal, hanem kétnyelvű és nyelvoktató (B és C típusú) iskolákkal. Ettől kezdve a nemzetiségi tannyelvű terminológia a kétnyelvű iskola megnevezésére szolgált.⁹⁰ Az oktatási rendszerről szóló 1961: III. törvény a nemzetiségi oktatásról ezt tartalmazta: „A nemzetiségekhez tartozó tanköteles gyermekek számára továbbra is lehetővé kell tenni, hogy anyanyelvükön részesüljenek oktatásban.”⁹¹ Lényegében ezt rögzítette a tankötelezettségről szóló 1962. évi 12. számú törvényerejű rendelet is.⁹² 1960-1965 között az iskolák körzetesítésével megszűntek a nyelvoktató - elsősorban román, szlovák és délszláv - tanyai iskolák.⁹³ Ezek intézményesen, tanulóikkal együtt „beolvadtak” a magyar iskolákba. Mindezen intézkedések következtében az 1950-es évek végi, mintegy 30 ezer fős nemzetiségi tanulói „csúcs”⁹⁴ után az 1960-as évek végére a körülbelül 25 ezer fős nemzetiségi tanulói összlétszámmal⁹⁵ „mélypontra” jutott a magyarországi nemzetiségi oktatás, s ez egyúttal „beszédes” mutatója az asszimilációs folyamatának is.

Az 1970-es évek nemzetiségi politikájában új elem jelent meg: a kisebbségek által betöltött „híd szerep”; megfogalmazta azt a törekvést, amely a „befogadó állam” és az anyaország közti együttműködés elmélyítésére szolgált. Ez a „motívum” a jogszabályok némelyikében is megjelent. A közművelődésről szóló 1976: V. törvény szerint az állam valamennyi polgárának biztosítja művelődési lehetőségeit, anyanyelvi, nemzetiségi kultúrája szabad művelésének támogatásával. Emellett elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak Magyarország és az „anyaországok” közti kapcsolatok elmélyítéséhez.⁹⁶ A könyvtárakról szóló 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet végrehajtási utasítása arról rendelkezett, hogy a nemzetiségi lakosság anyanyelvű irodalommal való ellátása a nemzetiségi alapkönyvtárak feladata.⁹⁷ Nemzetiségi alapkönyvtár-állományt alakítottak ki nemzetiségi nyelvű szépirodalmi, illetve szakirodalmi művekből és folyóiratokból, továbbá szakmai és kiadványcsere-kapcsolatokat kezdeményeztek külföldi könyvtárakkal. 1978-ban délszláv nemzetiségi alapkönyvtár működött Baján, Szombathelyen, Mohácson, Szentendrén; német Pécsen, Tatabányán, Szentendrén, Sopronban, Szekszárdon, Székesfehérvárott; román Gyulán; szlovák pedig

Békéscsabán, Tatabányán, Miskolcon, Szentendrén.⁹⁸ 1975-től kezdődően a Tankönyvkiadó Vállalat Nemzetiségi Szerkesztősége lett a gazdája a nemzetiségi nyelvű tankönyv- és könyvkiadásnak Magyarországon.⁹⁹ Az 1980-as évektől az úgynevezett kétnyelvű iskolákat fejlesztették Magyarországon. Ez azt jelentette, hogy a jól működő nyelvoktató általános iskolákat - megfelelő személyi feltételek mellett-kétnyelvű iskolákká szervezték.¹⁰⁰ Ez az iskolatípus lényegében megegyezett az 1960-1961. tanévtől kezdődően működő kétnyelvű („nemzetiségi tanítási nyelvű”) iskolatípussal. Alapvető különbség a tendenciában mutatkozott. Amíg ugyanis az 1960-as években az A típusú iskolákat „fejlesztették” úgynevezett B típusúakká, addig az 1980-as években a C típusú iskolák váltak B típusúakká, vagy újonnan szerveztek kétnyelvű iskolákat.

Az oktatásról szóló 1985: I. törvény nemcsak azt tartalmazta, hogy az iskolai nevelés-oktatás nyelve a magyar mellett az országban beszélt „minden nemzetiségi nyelv”, hanem azt is kinyilvánította, miszerint a nemzetiségekhez tartozó gyermekek „anyanyelvükön, illetőleg két nyelven anyanyelvükön és magyarul - részesülhetnek óvodai, valamint iskolai nevelésben és oktatásban”.¹⁰¹ Ez a törvény 1960 óta első ízben adott lehetőséget a nemzetiségi tannyelvű oktatás (A típus) fokozatos visszaállítására. E törvény betűje és szelleme, valamint az 1980-as évek végén érlelődött-végbement változások eredményeképpen 1989 őszén több mint 58 ezren részesültek nemzetiségi oktatásban-nevelésben Magyarországon. Közülük a nemzetiségi nyelven (is) foglalkoztatott óvodás korú gyermekek száma: 13 763; az A, B, C típusú nemzetiségi általános iskolában tanulóké 43 300; középiskolai nemzetiségi anyanyelvi képzésben részesülőké 1187 volt.¹⁰² A korábbiakhoz képest jelentős szemléleti változást hozó és mutató, a nemzetiségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről szóló 1988. évi MSZMP KB-állásfoglalás¹⁰³ után s az országban lezajló politikai-társadalmi változásokkal összhangban született meg az 1989: XXXI. törvény az alkotmányról. Az alkotmány a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban az alábbiakat tartalmazta: „68.§.(1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. (2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és nyelvi kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.”¹⁰⁴ A törvény további passzusai a magyar állampolgárok - köztük a nemzeti és nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárok - megkülönböztetés nélküli emberi, illetve állampolgári jogait szavatolják.

Az alkotmánnyal, a közoktatási és felsőoktatási törvényekkel, valamint a nemzetközi emberi és kisebbségi dokumentumokkal összhangban 1993. július 7-én hirdették ki a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényt. Az 1993: LXXVII. törvény¹⁰⁵ „sarkalatos” törvény, melyet a parlament kétharmados többséggel fogadott el. Bár a jogszabály igen terjedelmes, mégis inkább úgynevezett kerettörvény, nem pedig úgynevezett kódextörvény típusú, mivel nem vállalkozott a részletszabályok kodifikálására. A kisebbségi törvény esetleges hibáival és hiányosságaival együtt is - példaértékű jogalkotás, amely sok évtizedes várakozás után született meg, új fejezetet nyitva a magyarországi kisebbségi jog és politika történetében.

JEGYZETEK

- 1 Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1984. 161.
- 2 *A népi demokratikus forradalmak elméleti és történeti kérdései*. Elméleti tanácskozás. Budapest 1985. október 24. Balogh Sándor hozzászólása. Szerkesztette: Csonka Rózsa és Harsányi Iván. Budapest 1986. 389.
- 3 *Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945-1958*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958. 9-11.
- 4 *A San Franciscó-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés*. PIL 274. f. 10. cs. 30. ö. e.; MOL JGY VKM Elnöki Osztály XIX-I-1.-s. 11 168/1945.
- 5 Föglein Gizella: Az ENSZ és a nemzeti kisebbségek 1945. A San Franciscó-i alapokmány és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Napló* 1990. 16. 8-9.

- 6 „ 27. cikk. Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.” *Az emberi jogok dokumentumokban*. Összeállította: Kovács István és Szabó Imre. Második kiadás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1980. 410.
- 7 Bíró Gáspár: A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről. *Regio* 1992. 4. 3-26. Bíró Gáspár: A nemzetközi kisebbségvédelem legújabb fejleményei. *Regio* 1993. 1. 32-53.
- 8 Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika* 1989. 2. 102-145.
- 9 A magyar békeszerződést az 1947: XVIII. tc. emelte törvényerőre. *Magyar Törvénytár 1947. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin Társulat é. n. 142-178.
- 10 Tóth Károly Antal: *A kisebbségek nemzetközi jogi helyzete*. Kézirat. 1985. Állami Gorkij Könyvtár, Nemzetiségi Archivum. ISZ: 168. 10-14.
- 11 Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945-1950*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1988. 238.
- 12 Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1993. 178-192.
- 13 Például az 1949-ben életre hívott Európa Tanács vagy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, későbbi nevén Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet.
- 14 Bíró Gáspár: A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről. *Regio* 1992. 4. 16-23. Szalayné Sándor Erzsébet: Nemzetközi szervezetek és kisebbségvédelem 1945 után. *Regio* 1993. 1. 18-31.
- 15 Magyarország 1990 novemberében csatlakozott az Európa Tanácshoz. 1989-ben megfigyelői státust kapott.
- 16 Balogh Sándor: A nemzeti, nemzetiségi kérdés és a kollektív felelősség Közép- és Délkelet-Európában az 1940-es években. *Múltunk* 1990. 2. 18-42.
- 17 12 330/1945. M. E. sz. r. *Magyar Közlöny* 1945. 211. szám
- 18 A SZEB-et a Magyarország és a szövetséges nagyhatalmak képviselői által Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére hívták életre. A SZEB a békeszerződés életbe lépéséig (1947. szeptember 15.) megfellebbezhetetlenül a legfelső politikai és gazdasági döntéshozó szerv volt Magyarországon.
- 19 Magyarország területéről mintegy 200 ezer német nemzetiségű személyt telepítettek ki a második világháború után. Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950*. Akadémiai Kiadó 1988. 163.
- 20 A magyar-csehszlovák lakosságcseré-egyezményt az 1946: XV. tc. emelte törvényerőre. *Magyar Törvénytár 1946. évi törvénycikkek*. 64-71.
- 21 Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája...* 108.
- 22 Föglein Gizella: Magyar-jugoszláv népcseréegyezmény-tervezet (1946). *Századok* 1996. 6. 1553-1570.
- 23 1947: XXXI. tc. *Magyar Törvénytár 1947. évi törvénycikkek*. 249.
- 24 1948: IX. tc. *Az 1948. év hatályos jogszabályai*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 1949. 6.
- 25 Föglein Gizella: Törvénytervezet a magyarországi nemzeti kisebbségek jogi helyzetéről (1945). *Jogtudományi Közlöny* 1996. 10. 42528.
- 26 A dokumentum eredeti címe: *A magyarországi nemzetiségek helyzetét szabályozó rendelet alapelvei*. MOL JGY BM Törvényelőkészítő Osztály XIX B-1-c. 8. doboz. 34. tétel. 150 349/1945.
- 27 *Teherán, Jalta, Potsdam*. Dokumentumgyűjtemény. Második, bővített kiadás. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1972. 418.
- 28 *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozata*. Az 1944. december 21-ére összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Budapest, Athenaeum 1946. 23-24.
- 29 1945: V. tc. *Két év hatályos jogszabályai 1945-1946*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 1947. 3-8.
- 30 302/1945. M. E. sz. r. *Magyar Közlöny* 1945. 7. szám.
- 31 5 151/1945. B. M. sz. r. *Uo.* 11. szám.
- 32 600/1945. M. E. sz. r. *Uo.* 10. szám.
- 33 3 820/1945. M. E. sz. r. *Uo.* 65. szám.
- 34 1945: VIII. tc. *Két év hatályos jogszabályai, 1945-1946*. 38.
- 35 10 030/1945. M. E. sz. r. *Magyar Közlöny* 1945. 164. szám; 68 800/1945. V. K M. sz. r. *Uo.* 168. szám
- 36 Az 1945-1946. tanévben Magyarországon működő délszláv, szlovák és román nemzetiségi iskolákról: „Hol működnek nemzetiségi iskolák?” *Magyar Nemzet* 1946. április 4.
- 37 12 330/1945. M. E. sz. r. *Magyar Közlöny* 1945. 211. szám; 12 340/1945. M. E. sz. r. *Uo.*; 70 010/1946. B. M. sz. r. *Uo.* 1946. 12. szám; 7970/1946. M. E. sz. r. *Uo.* 1946. 158. szám; 4300/1947. M. E. sz. r. *Uo.* 1947. 77. szám; 10 515/1947. Korm. sz. r. *Uo.* 1947. 197. szám;
- 38 330/1946. M. E. sz. r. *Uo.* 1946. 12. szám; 1200/1946. V. K M. sz. r. *Uo.* 1946. 42.
- 39 Föglein Gizella: A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon 1945-1956. *Levéltári Szemle* 1990. 4. 18.
- 40 Lázár György: Szlovák iskolaügy Magyarországon (1945-1949). *Századok* 1983. 6. 1368.
- 41 1946: I. tc. *Magyar Törvénytár 1946. évi törvénycikkek*. 3.

- 42 1946: VII. tc. *Uo.* 19.
43 1946: X. tc. *Uo.* 43.
44A *Nemzetgyűlés Házszabályai.* 1946. évi hivatalos kiadás. Budapest, Athenaeum 1946. 15.
45 1947: XVIII. tc. *Magyar Törvénytár 1947, évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat é. n. 146.
46 1956: I. tv. *Magyar Közlöny* 1956. 13. szám.
47 12 200/1947. Korm. sz. r. *Uo.* 1947. 245. szám; 84 350/1947. B. M. sz. r. *Uo.* 1947. 269. szám.
48 2100/1948. V. K M. sz. r. *Uo.* 1948. 61. szám.
49 *Köznevelés* 1949. 3. 44.; *uo.* 1949. 7. 158-161.; *uo.* 1950. 5. 115.
50 1948: XXXIII. tc. *Az 1948. év hatályos jogszabályai.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 1949. 73-74.
51 Föglein Gizella: A nemzetiségi oktatás... 23.
52 1948: XLVIII. tc. *Az 1948. év hatályos jogszabályai.* 96.
53 Juhász József Egy lépésre a háborútól... A magyar jugoszláv viszony 1948-1949-ben. *Magyar Nemzet* 1989. június 3.; Saád József Határsávból a Hortobágyra. A kormópusztai internálótábor. *Magyar Nemzet* 1989. október 14.
54 Petrusán György: A hazai románok számának, összetételének és települési viszonyainak változásáról. In: *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990).* Budapest, KSH 1994. 317-318.; *1990. évi népszámlálás.* Budapest, KSH 1993. 8.
55 1949: XX. tv. *TVRHGY 1949.1.* Budapest 1950. 8-9.
56 Tokodi Gyula-Niederhauser Emil: *Németország története.* Második kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó 1983. 367.
57 4274/1949. M. T. sz. r. *Magyar Közlöny* 1949. 213. szám
58 245 900/1949. B. M. sz. r. *Uo.* 1949. 213. szám
59 84/1950. M. T. sz. r. *Uo.* 1950. 52. szám
60 MOL. OM.: Nemzetiségi Osztály. XIX-I-2./1953/859-63.
61 Föglein Gizella: A nemzetiségi oktatás... 25.
62 1953: II. tv. *TVRHGY 1953.* Budapest 1954. 3.
63 11/1955. M. T. sz. r. *Magyar Közlöny* 1955. 19. szám
64 Föglein Gizella: Közvetíteni a "párt és a kormány" szavát. Nemzetiségi-kisebbségi szövetségek 1958-1972. *História* 1996. 9-10. 45-47.
65 Fehér István: *Az utolsó percben...* 167-168., 180-181., 192-194., 220-221.
66 *Uo.* 178-192.
67 1951: III. tv. *TVRHGY 1951.1.* Budapest 1952. 9.
68 1950: I. tv. *Uo. 1950. Z* Budapest 1951. 5.
69 1954: X. tv. *Uo. 2954.* Budapest 1955. 128.
70 1957: IV. tv. *Magyar közlöny* 1957. 64. szám
71 1957: VIII. tv. *Uo.* 1957. 137. szám.
72 1961: V. tv. *Uo.* 1961. 97. szám.
73 1962. évi 8. tvr. *TVRHGY 1962.* Budapest 1963. 66.
74 A Csongrád Megyei Tanács Igazgatási Osztálya saját hatáskörében engedélyezte, hogy a nemzetiségi szülők kívánságára „idegen hangzású utóneveket” jegyezzenek be az anyakönyvbe. Kóvágó László: *Nemzeti kisebbségek a arai Magyarországon.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1981. 97.
75 *Uo.* 97.
76 1967: II. tv. *TVRHGY 1967.* Budapest 1968. 16.
77 1971: III. tv. *Uo. 1971.* Budapest 1972. 28.
78 1971: I. tv. *Magyar Közlöny* 1971. 11. szám.
79 1972: I. tv. *TVRHGY 1972.* Budapest 1973. 8.
80 1972: IV. tv. *Uo.* 57.
81 1972. évi 26. tvr. *Uo.* 220.
82 1973: I. tv. *Uo. 1973.* Budapest 1974. 3.
83 1977: IV. tv. *Uo. 2977.* Budapest 1978. 21.
84 1978: IV. tv. *Magyar Közlöny* 1978. 92. szám.
85 1983: III. tv. *TVRFIGY 1983.* Budapest 1984. 43.
86 63/1951. M. T. sz. r. *Köznevelés* 1951. 7. szám.
87 859-417/1952. K M. sz. ut. *Közoktatásügyi Közlöny* 1952. 7. szám.
88 44 145/1959. M. M. sz. ut. *Művelődésügyi Közlöny* 1959. 7. szám.
89 44 167/1960. M. M. sz. ut. Idézi: Drahos Ágoston-Kovács Péter: A magyarországi nemzetiségek oktatásügye 1945-1990. *Regio* 1991. 2. 174.; továbbá 44 159/1960. M. M. sz. ut. *Művelődésügyi Közlöny* 1960. 13. szán.
90 Fehér István: *Az utolsó percben...* 186.
91 1961: III. tv. *Magyar Közlöny* 1961. 74. szám.

- 92 1962. évi 12. tvr. *Uo.* 1962. 43. szám.
93 Békés megyében például 10 román nyelvet oktató tanyai iskola szűnt meg ekkor, a szlovák iskolák száma pedig 102-ről 65-re csökkent.
94 MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya. 288. f. 5. cs. 98. ő. e.
95 MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya, 288. f. 20. cs. 548. ő. e.
96 1976: V. tv. *TVRHGY 1976.* Budapest 1977. 48.
97 17/1976. M. T. sz. r. *Magyar Közlöny* 1976. 45. szám.
98 5/1978. K M. sz. r. *Művelődésügyi Közlöny* 1979. 1. szám.
99 Mészáros György: Nemzetiségi könyvkiadásunk tíz éve. In: *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Összeállította és szerkesztette: Fodor Péter, Kővágó László, Stark Ferenc és Verseghi György. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1984. 252-256.
100 Drahos Ágoston-Kovács Péter: i. m. 178.
101 1985: I. tv. *TVRHGY 1985.* Budapest 1986. 3.
102 Drahos Ágoston-Kovács Péter: i. m. 178.
103 Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a nemzetiségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről. *Társadalmi Szemle* 1989. 1. 42-47.
104 1989: XXXI. tv. *TVRHGY 2989.* Budapest 1990. 137.
105 1993: LXXVII. tv. *Magyar Közlöny* 1993. 100. szám.

Rövidítések:

BM	Belügyminisztérium, belügyminiszter
cs.	csomag
é. n.	évszám nélkül
f.	fond
ISZ	iratszám
JGY	Jelenkori Gyűjtemény
KB	Központi Bizottság
KM	Közoktatásügyi Minisztérium, közoktatásügyi miniszter
Korm.	kormány
ME	miniszterelnök(i)
MM	Művelődésügyi Minisztérium, művelődésügyi miniszter
MOL	Magyar Országos Levéltár
MT	Minisztertanács
OM	Oktatásügyi Minisztérium, oktatásügyi miniszter
ő. e.	őrzési egység
PIL	Politikatörténeti Intézet Levéltára
r.	rendelet
sz.	szám
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság
tc., tv., tvr.	törvénycikk, törvény, törvényerejű rendelet
TVRHGY	Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye
ut.	utastítás
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, vallás- és közoktatásügyi miniszter

GIZELLA FÖGLEIN

The legal regulation of the position of national minorities in Hungary, 1945-1993

The paper approaches the question of national minorities from the point of view of legal history. It examines the post-World War II legal standing of the national minorities of Hungary - in contemporary terminology and definition these were considered „nationalities” (Germans, Slovaks, Southern Slavs [Serbian, Croatian, Slovenian], Romanian). The author presents the legal regulation of the situation of national minorities on various levels (universal, multilateral, bilateral, internal) and the theoretical arguments the question inspired. The paper gives a detailed analysis of the regulations issued in the period under

discussion, from the 1945 draft of a nationalities law and the 1993 minority law which codified the individual-citizenship and collective-nationality rights of national minorities (e.g. constitutional, administrative, procedural, labor law, educational and cultural laws and regulations, etc.). Last, but not least the author points out the differences that prevailed between the *de jure* and the *de facto* status of minorities.